

Хезиодовим песмама у светлости неких новијих истраживања, о филозофским концепцијама Хезиода и модерној егзегези, о старој грчкој лирици у радовима од 1945 до 1965. године, хроника римског права V. A. Georgescu-а, приказ проблема и радова који су се појавили у вези с открићем Менандровог Dyskolos-а из пера M. Naste, извештај о италијанским ископавањима у Лептису Габриеле Bodernache, итд. итд.

Главни део часописа „Studii clasice“, у коме се објављују оригинални чланци и расправе, импресионира богатством и квалитетом свог садржаја. Сарадници су претежно, али не искључиво, румунски научници, сем у III свесци, која доноси прилоге прочитане на Међународној конференцији за класичне студије социјалистичких земаља, одржаној у Румунији ујесен 1960. године. Немогуће је на овом месту изложити све проблеме у које су захватили наше колеге из суседне земље и све резултате њихових истраживања. Општи је утисак, кад се прелистају поједини бројеви овог њиховог органа, да све дисциплине широко разгранате науке о антици доживљују у Румунији необично бујан полет. Поред имена научника светског гласа као што су руководиоци Друштва за класичне студије и чланови редакције његовог органа, лингвиста академик A. Graur, археолози и историчари, академици C. Daicoviciu и Em. Condurachi, и нарочито изванредно плодан и ревностан сарадник „Studii Clasice“, одлични познавалац хеленистичке Хистрије, дописни члан Румунске Академије D. M. Pippidi (на чијим леђима лежи највећи терет и Друштва и часописа, па и највећа заслуга за њихове успехе), затим I. I. Russu, R. Vulpe, A. Frenkian и др., заузимају место достојно лажње и млађи обдарени научници, који су у овом десетогодишњем раздобљу већ доста дали и још много обећавају. Нека ми буде дозвољено да међу многима споменем само два таква имена која су мени највише пала у очи: I. Fischer-а (Значење наслова *De rerum natura*, St. Cl. I; La description phonologique des langues disparues, St. Cl. IV, и др.) и C. Poghirc-а (La valeur phonétique de l'oscillation graphique thrace a/e à la lumière des données des langues balkaniques modernes, St. Cl. III, Македонизми у Еврипида, St. Cl. IV, и др.), чији се кратки, садржајни и непретенциозни прилози одликују инвентивношћу и јасноћом мисли и кроз наизглед ситна питања доприносе решењу крупних проблема.

На крају треба рећи да је и са техничке стране часопис „Studii Clasice“ одлично замишљен и опремљен. Згодног формата и складних размера (400 до 500 страна), врло чистог и прегледног слога, укусно укоричен, са јасном нумерацијом, која захваљујући редовном излажењу листа, није никад оптерећена оним двоструким ознакама годишта (године стварног излажења свеске и године када је требало да се она појави), које тако отежавају цитирање и доводе често до збрке, „Studii clasice“ су часопис пријатан за гледање и читање.

Остаје нам да честитамо редакционој комисији на овом остварењу и да пожелимо њеном узорном часопису дуг век.

Фанула Папазоглу, Београд.

PINDAR, *Siegесgesänge und Fragmente, griechisch und deutsch herausgegeben und übersetzt von Oskar WERNER, naklada E. Heimeran München 1967, str. 571, cijena DM 38.*

Svoje je kritičko izdanje O. Werner ovako podijelio: *Epinikije (Olimpijske, Pitijske, Nemejske i Istarske — str. 8—339; Fragmenti (str. 342—497); antička svjedočanstva o Pindaru i njegovim djelima (str. 496—507); Tumač uz epinikije (str. 511—527); o grčkom tekstu (str. 527—29); Tabelarni pregled glavnih razlika u tekstovima Epinikija i Fragmenta (str. 529—537); Poredak fragmenta u njegovu, Snellovu, Turynovu i Bowrinu izdanju (str.*

538—544); o *metrici* (str. 544—45); o *samom prijevodu* (str. 545—547), dok iza toga slijede probrana bibliografija, kritička izdanja Pindarovih tekstova, glavne studije iz problematike pindarologije, glavni prijevodi (talijanski, engleski, francuski i hrvatsko-srpski) i na kraju Pindarov život i njegovo poetsko djelo. (str. 547—570).

U *Pogovoru* se Werner zahvaljuje prof. B. Snellu za fotokopije, a H. Farberu za mnoge savjete koji su mu omogućili uspjeti raspored gradiva u ovom izdanju, da bi ono, uza svu potrebnu akribiju kritičkog izdanja, ipak bilo pristupačno i širem krugu čitalaca. Ono se uveliko razlikuje od popularnog izdanja Uva Hoelschera: *Pindar Siegeslieder* s *Pogovorom* B. Snella, izd. Fischer (*Exempla classica*) 1962, str. 200. U tom su izdanju zastupani istaknuti njemački prevodioci od J. G. Herdera do Uve Hoelschera, razumije se u kritičkom izboru, ali bez izvornog teksta i bez fragmenata. Ipak, ono nam može izvršno poslužiti za uspoređivanje Wernerova prijevoda s istaknutim prevodiocima, posebno zbog uporne Wernerove težnje da bude što bliži Pindarovu tekstu.

Zaista, Wernerovo se izdanje ističe mnogim odlikama. Na prvom mjestu, jer je prihvatio sva dosadašnja kritička dostignuća hermeneutike i ujedno proučio interpretacije pojedinih *Epinikija*, kako su ih izložili Snell, Bowra i Turyn, da spomenemo najuglednija kritička izdanja, ali je ipak nastojao, kad god mu je to dopuštao sam tekst, bolje njegove interpretacije, da bude i u svojim prilogima samostalan. Osim toga, vrlo je uvjerljivo što Werner piše da se razumijevanje Pindarova poetskog opusa razvijalo uspooredno s dubljim poznavanjem povijesne epohe u kojoj je pjesnik živio, a i samim spoznajama o b̄iti i obliku njegove poezije, koja je kao zborna pjesma u *Epinikijama* dostigla klasičan vrhunac.

Werner je jasno protumačio suštinu lirsko-dramatskih obrada *Epinikija* (str. 563 i d.). Zatim je istaknuo ulogu metafora kao i plastičnost imaginativno izraženih alegorija, gnoma, personifikacija, a tih ima vrlo mnogo (*usp.* na pr. djela: M. Untersteiner, *La formazione poetica di Pindaro*, Messina 1951 i B. Snell, *Entdeckung des Geistes*³, Hamburg 1955, str. 119 et *passim*). Osim toga, Werner je vrlo uvjerljivo nastojao razjasniti ulogu same riječi u Pindarovo poeziji a i ulaženje u njegovu osebujno logično povezivanje rečeničkih, bolje stihovnih isprepletenosti. Njegova analiza u tom pravcu (str. 566 i d.), ali opet na temelju *Epinikija*, opravdava takav pristup samom pjesniku kao i nastojanje da se pomoću jezičnih i stilskih Pindarovih posebnosti i osebujnosti uzmogne shvatiti struktura oblika i na takav način prodrijeti u sadržaj. Werner upućuje da je potrebno ispod vanjskog sloja sadržaja i oblika otkrivati dublji sloj i tako uz vrijednost sadržaja omogućiti smišljeno potrebnu opstojnost upravo onakvog oblika koji je Pindar unotrebio. Drugim riječima, sve te elemente treba uskladiti ili o njima voditi računa kad se pristupa čitanju, a pogotovu ako se želi dati što tačniji prijevod; ovaj tačniji prijevod mora ujedno biti izražen estetski. Jedino se tako može prodrijeti u Pindarov lirski etos. Istu je metodu Werner upotrebio i u svome prijevodu fragmenata. Uz to je tumačeći pojedine fragmente češće upućivao na same *Epinikije*; na taj je način oživio unutrašnju vezu za cjelokupno Pindarovo lirsko stvaralaštvo.

Bez sumnje, Snellovo mu je kritičko izdanje Pindarova teksta bilo oslonac, premda se obazirao i na druga kritička izdanja, pogotovo što je I. Irigoin 1952. izdao temeljito napisanu knjigu: *Histoire du texte de Pindare*. (*Usp.* još važnu publikaciju istoga pisca: *Les scholies métriques*, Paris 1958). Sva su ta uspoređivanja omogućila Werneru da slobodnije pristupi nekim rakučastim pitanjima, jer bez dobrog poznavanja samoga teksta nema ni tačnog, a još manje lijepa prijevoda.

Čudim se da Werner u popisu literature, a ni na kojem drugom mjestu u kniži ne spominje A. Croiset-a koji je prvi, prema kritičkim izdanjima Pindarova teksta A. Boeckha i Christa, odredio najtačniji pravac za razno-

rodnu problematiku koju susrećemo u *Epinikijama* a i u fragmentima. Croiset je svojom knjigom: *La poésie de Pindare*, a onda isto tako iscrpnom analizom Pindarova stvaralaštva u *Histoire de la littérature grecque*, II str. 386—451. prvi ušao poslije analize teksta u estetski komentar, jer mnoge njegove ideje poslije susrećemo na stranicama drugih autora. Svakako A. Croiset-ova tumačenja predstavljaju primat u modernoj pindarologiji.

Za estetsko-filološku analizu Pindarova lirizma Croiset je vidovito prokrčio stazu za najnovije književno-kritičke monografije kao što one najpoznatije koje su objavili Wilamowitz (1922), G. Norwood (1945) i C. M. Bowra (1964). Ima nekih pitanja iz područja problematike o Pindaru koja je oštromno rješavao H. Fraenkel (*Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*, New York 1951), a prije njega D. Robinson u svojoj knjizi: *Pindar a poet of eternal ideas* (Baltimore, 1936). Gilbert Norwood u svojoj monografiji (Pindar) s mnogo napora nastoji da sve u *Epinikijama* podredi simbolizaciji iz kojega su, a i zbog kojega su, kako on drži, nastale najuspješnije Pindarove poetske slike (*cit. dj. str. 72 i d.*). Ipak, glavna je poteškoća u prihvaćanju Norwoodova stava u tome što se on nije mnogo obazirao na rješavanje mnogih zagonetaka ili nejasnih mjesta, kao što je ono poznato u *XI Nem.*, jer nam na tom putu mogu pomoći i uvjerljive hipoteze. Razumljivo je da kod Pindara iskrsavaju mnoge nejasnoće upravo zato što u njegovu osebujućem lirizmu ima sva sila aluzija, a osim toga u takvom je lirizmu razvio i svoj posebni esoterizam.

Pindarov se oblik lirskog esoterizma ne susreće kod drugih starohelenskih lirika, a bilo bi pretjerano kad bismo zaključili da se jedino pomoću takvog esoterizma mogu protumačiti mnogi dijelovi njegovih pjesama. Ipak, kako mislim, moramo imati na umu da je Pindarovo životno iskustvo, lirski ostvareno prvenstveno u *Epinikijama* ili u dužim fragmentima, uvijek bilo izraz tadašnje stvarnosti koju je on znao na izvoran način lirski sublimirati. Poteškoće u shvaćanju bilo kojeg pjesničkog djela nastaju i zbog toga što je na prvom mjestu potrebno ući u atmosferu koju je pjesnik svojim lirskim oblikovanjem ostvario. Bez poznavanja ili, ako hoćete, bez doživljaja te atmosfere nije nam moguće zahvatiti suštinu pjesnikovih misli i osjećaja.

Mislim da je ovakva ideja vodilja bila Werneru putokaz kad je pristupio prevođenju *Epinikija* i fragmenata. On je dobro učinio što svaka *epinikija* (*oda*) ima svoj uvod, a taj čitalac može dopuniti prema kratkim, ali akribozno sažetim napomenama u *Bilješkama*. Werner je sve potanko iznio a da nije nagomilavao nepotrebna ili čak diskutabilna tumačenja. Tako je za poznavanje posebne metričke strukture Pindarove ode Werner uz svaku odu dodao, odmah prije samoga uvoda, odgovarajuću metričku shemu.

Podrobnije sam analizirao neke epinikije, pa ne ulazeći u ljepotu izražajnosti samoga njemačkoga jezika, jer o tom će pitanju izreći svoj sud pozvaniji — mogu reći da je Werner uvijek nastojao biti što jasniji, a istodobno i što koncizniji; nije nikad dopustio da se u njegovu prijevodu raspline izvorna Pindarova poetska slika ili gnoma. Kao primjer mogao bih posebno citirati prijevod ovih epinikija: *Ol. II, V, VI, X; Pit. I, IV, VIII i XI; Nem. II, IV i XI*, te od *Istm. V i VIII*. Sličan je moj sud i dojam za veliku većinu fragmenata. Moram istaknuti da su nijanse nekih riječi u njegovu prijevodu gotovo male, premda je mogao mnoge riječi slobodno varirati, a time bi bio dobio u izražajnoj plastičnosti. Na pr. on uvijek riječ: *βοῶτός* prevodi poimom: *Mensch*, dok mu je: *πότημος* uvijek samo *Schicksal*, a: *ἀνέγνα* = *Zwang* (*na pr. frag. 94*). Mogao je mijenjati, jer se to isto učinio pjesnik Hoerderlin u prijevodima nekih Pindarovih oda. Neke je riječi aktualizirao i dao im pravilniji sadržaj, drugim riječima, Pindarov je tekst približio današnjem čitaocu, iako pri tom nije odstupio od primarnog značenja same riječi. Kao primjer mogu navesti riječ: *σοφία*. Dao joj je značenje: *Kunst*, a možda bi bolje bilo da je prihvatio za tu riječ značenje: *Pjesništvo* (*Ol. IX*). S druge strane, Werner je gnomski dio u mno-

gim *Epinikijama* (usp. *Ep. 5* u VIII *Pit.*) kao i u fragmentima dobro uočio i onda brušenim riječima preveo. Razumljivo je da mu je u tom radu mnogo pomogla tradicija dobrih prijevoda u njemačkoj prijevodnoj književnosti.

Na kraju, moram istaknuti i grafičku opremu knjige; ona je moderna i provedena s ukusom, a osim toga u tekstu nisam našao tiskarskih pogrešaka. Zbog spomenutih odlika, mogu reći da je Werner zaslužno stupio u red poznatih tumača Pindarove poezije.

T. Smerdel, Zagreb.

KAKRIDIS, Johannes: *Die alten Hellenen im neugriechischen Volksglauben*. Tusculum Schriften, izd. E. HEIMERAN, München 1967, str. 78, cijena DM 5,80

U biblioteci *Tusculum Schristen* dosad je izdavač Heimeran objavio ove studije: 1) Th. Dombart, *Die sieben Weltwunder*; 2) J. Fink, *Der Thron des Zeus in Olympia*; 3) G. Pfohl, *Poetische Kleinkunst*; 4) Cl. Schrempf, *Weisheit und Weltherrschaft-Kaiser Marc Aurel in seinen Bekenntnissen*; 5) Ismene Deter, *Das neugriechische Volkslied*, te Kakridisovu o kojoj pišem ove retke. Sve one obrađuju tematiku iz antičkog kulturnog života, ali ipak dvije zasijecaju u područje komparativnih rasprava, jer obrađuju kulturne odnose koji su tokom stoljeća nastali i razvijali se između drevne i nove Helade. Pisci tih monografija-studija uvijek ističu ono što je bitno i nikad u svojoj konciznosti nisu nejasni. Tako i Kakridisova rasprava poslije studija N. Politisa (1852—1921) i još uvijek svježije nadahnute i napisane knjige Johna Cuthbert Lawsona, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion* (prvo izd. London, 1910 i II u New Yorku 1964) pokazuje odlike koje sam istaknuo. Ipak, Politis je bio prvi koji je nastojao da modernim metodama i objektivnom kritikom objasni mnoge pojave koje povezuju antički svijet s novohelenskim. On je našao dobra nasljednika u J. C. Lawsonu, a Kakridisova rasprava je još jednostavniji, ali isto tako znanstveni način, obrađuje problematiku o kojoj i među suvremenim novohelenskim učenicima postoje divergentna tumačenja ili blaža razilaženja. Kakridis je poznat kao klasični filolog koji je pomoću novohelenske narodne književnosti pokušao objasniti starohelensku poeziju (usp. između ostaloga njegovu knjigu: *Homeric Reserches*, 1949; suradnju u *Humanistische Blaetter*, 1962, i *Živa Antika*, 1959, str. 3—14: *Neugriechische Sagen über die alten Griechen*). Svoju je studiju Kakridis podijelio na tri dijela. Poslije sažetog *Uvoda* u prvom je dijelu obradio problematiku riječi Helen; osobito je naglasio promjene značenja te riječi u raznim epohama novohelenske povijesti iznoseći etiološka tumačenja koja se nalaze u narodnoj predaji (str. 9—45), ali uvijek navodi podatke iz raznih krajeva današnje Helade. Kakridis je svoje izlaganje etiološki usredotočio na bitne elemente novohelenske predaje o drevnim Helenima, a ta je obično mitološki obojena. Zanimljiva je njegova opaska (str. 37) da narodna predaja nikad ne govori o *drevnim Helenima* nego o Helenima, narodu koji je u davno doba živio u sadašnjim krajevima Helade. Zamišljaji narodne mašte poprimaju neobične razmjere i prelaze u područje bajke, a u toj se očituju razni motivi koji od reda svi počinju stereotipnom frazom: *U doba Helena...* Ti su Heleni u narodnoj mašti divovi slični Nazorovu *Velom Joži*) sa svim onim karakteristikama koje im je pripisivala narodna mašta. U Kakridisovu razvijanju ovakve tematike uvijek je podloga podatak sa samog terena (usp. str. 43—45), kad navodi inačice bajke o Kainosu, Ajantu i Niobi).

U drugom dijelu svoje studije Kakridis vrlo zanimljivo i uvjerljivo obrađuje tri starohelenska mita. Uzeo je samo tri, kako sam u *Uvodu* piše,